

*О.А. Мельничук***ВАРШАВСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1944 р.**

Варшавське повстання 1944 р. є однією із найбільш героїчних, і в той же час, найбільш трагічних сторінок польської історії ХХ ст. Політичні, військові, культурні й демографічні наслідки його поразки наклали негативний відбиток на всю історію повоєнної Польщі. До цих пір в польському суспільстві немає одностайної думки щодо доречності прийняття рішення про початок повстання, зважаючи на ціну, яку довелося заплатити полякам за участь у ньому. Однак символічний вимір цієї події залишається безсумнівним. Образ Варшавського повстання як символ нескореності духу польського народу навечно закарбований в історії, художній літературі, кіно.

Тема Варшавського повстання знайшла своє відображення у науковій літературі. Передусім слід відзначити публікації архівних документів, підготовлені польськими, українськими та російськими вченими наприкінці ХХ-початку ХХІ ст., після зняття з них грифу таємності [1;12;16;17,18]. Означена проблема знайшла своє відображення у спеціальних дослідженнях [2;3;4;5;9;11]. Загальну інформацію про повстання у Варшаві 1944 р. можна віднайти в підручниках, посібниках з історії Польщі [6;7;8;10;13;14;15;19].

На основі опрацьованих джерел та літератури автор ставить за мету розкрити передумови, хід та наслідки Варшавського повстання, показати його значення для розвитку повоєнної Польщі.

Утворення 21 липня 1944 р. Польського комітету національного визволення (ПКНВ), що спирався на реальну політичну та військову підтримку СРСР засвідчило про утворення в Польщі другого військово-політичного осередку влади. У разі звільнення Польщі Червоною Армією такий орган набували би цілковитої легітимності, незважаючи навіть на те, що частина польського населення віддавала перевагу польському урядові в Лондоні та його осередкам в окупованій країні. Прагнучи не допустити зміцнення прорадянських позицій, представники лондонського підпілля після невдалої спроби проведення операції “Буря” на східних теренах вирішили взяти реванш та випередити радянські війська у Варшаві шляхом організації антигітлерівського повстання та самостійного звільнення Варшави. У разі успіху влада в столиці перейшла б до цивільного керівництва підпільної держави, а війська Червоної Армії були б змушені з цим рахуватися при формуванні післявоєнного уряду Польщі [8, с.533].

Згідно розробленому командуванням Армії Крайової (АК) та схваленому прем'єр-міністром польського емігрантського уряду С. Миколайчиком плану АК повинна була напередодні вступу у Варшаву радянських військ упродовж 4-5 днів оволодіти польською столицею та встановити політичну владу уряду Миколайчика. Тим самим підтримувані Радянським Союзом політичні сили:

сформований у Хелмі прокомуністичний уряд – Польський Комітет Національного Визволення на Чолі з Осубкою-Моравським та створене в той же день під верховним керівництвом Крайової Ради Народової (КРН) на основі частин Армії Людової, що дислокувалися на території Польщі, Військо Польське під командуванням генерала М. Роля Жимерського позбавлялися можливості увійти у Варшаву. Уряд Миколайчика надав своєму представнику у Варшаві та командуванню АК право самостійно прийняти рішення про початок повстання. Щоправда на наступний день Миколайчик, прагнучи заручитися «сильним аргументом» на майбутніх переговорах у Москві, повідомив із Лондона у Варшаву, що там можуть приступити до реалізації плану «Буря» [1, с.85].

Реалізуючи план, командувач Армії Крайової Т. Бур-Коморовський 25 липня 1944 р. дав наказ загонам армії сконцентруватися в районі Варшави. 31 липня на нараді командувача АК з делегатом Я. Янковський і представниками РСН було вирішено розпочати повстання за 12 годин перед ймовірним вступом Червоної Армії до столиці. Увечері того дня радянські танки з'явилися у передмісті Варшави Празі. Після деяких вагань було вирішено розпочати повстання 1 серпня о 17 годині (так звана година «В»). Генерал Т. Бур-Коморовський при цьому діяв за згодою уряду, але без наказу Головнокомандувача – генерала Казимира Соснковського. До прискорення акції спонукали також провокаційні заклики, що надходили із радіостанції Союзу польських патріотів в Москві, починаючи з кінця липня 1944 р. Керівництво повстанням покладалося на командування АК і коменданта округу Варшава-місто полковника Антонія Хрусьцеля [15, с.283].

Однак термін повстання був вибраний невдало. Радянські війська 1 Українського та 1 Білоруського фронтів пройшовши до цього часу 700 км, в ході наступу, який продовжувався 40 днів, вели важкі бої північніше та південніше Варшави. Німці зосередили в районі Варшави великі сили і прагнули не допустити переходу радянських військ через Віслу. Вони перекинули під Варшаву свіжі дивізії й перейшли в наступ, змусивши ЧА відступити і закріпитися на правому березі ріки з тим, щоб перегрупувати сили та підтягнути свіжі дивізії. Командувач фронтом маршал К. Рокосовський повідомив Й. Сталіну, що його війська будуть готові до нового наступу на початку вересня 1944 р. Однак радянський диктатор не квапився прийти на допомогу повсталій Варшаві, розуміючи цілі організаторів повстання. Радянські війська довгих п'ять місяців залишалися на завойованих рубежах, в той час як активні наступальні операції проводилися на південних ділянках радянсько-німецького фронту [8, с.534].

1 серпня повстання у Варшаві розпочалося. Воно стало несподіванкою для усіх сторін воєнного конфлікту – німців, СРСР та західних союзників. АК мобілізувала до боротьби понад 36 тис. (за іншими даними біля 40 тис.) бійців, до них приєдналися загони НСЗ (700 осіб) і АЛ (270 осіб). Повсталим бракувало зброї, матеріалів. У розпорядженні АК було лише 3,5 тис. одиниць стрілкової зброї та боєприпасів. Так, лише кожен дев'ятий вояк мав вогнепальну зброю, інші були озброєні лише гранатами й пляшками з

бензином, а запаси амуніції були розраховані на кілька днів. Проте серед прихильників повстання панувало переконання, що брак зброї буде компенсований мужністю солдатів підпілля, які здобудуть її у ворога. Крім того, відсутність озброєння мала бути компенсована неодмінним бажанням помсти гітлерівцям та підтримкою цивільного населення столиці.

Завдяки несподіваності повсталі одразу опанували центр і головні райони Варшави. Мешканці столиці зустріли вибух повстання з великим ентузіазмом. Повсюди запанувало відчуття відновлення незалежності. На будинках вивішували біло-червоні прапори, а повстанці на кожному кроці отримували прояви підтримки. Мешканці постачали продовольство, допомагали опікуватися пораненими, будували барикади. На визволених повсталими землях було відновлене національне життя, діяли міські служби, виходили газети (на третій тиждень повстання вже виходило більше 54 друкованих видань), відбувалися виступи польських митців і артистів, зокрема популярних співаків Мечислава Фопа і Міри Зімінської. Так, наприклад на [1, с.105].

Організуючи повстання, керівники лондонського підпілля сподівалися на його короткотривалий характер. Вони вважали, що повстання піднесе престиж лондонського уряду і змусить Сталіна рахуватися з ним. Тим більше, що на початку серпня передбачався візит прем'єра С. Миколайчика до Москви. 2 серпня Т. Бур-Коморовський надіслав до Лондона листа, в якому просив уряд спонукати радянське керівництво до наступу Червоної Армії на Варшаву. Проте Й. Сталін використав факт варшавського повстання для подальшої компрометації лондонського уряду. Він лицемірно заявив "Рано чи пізно правда про жменьку злочинців, які розпочали варшавську авантюру з метою захоплення влади, стане всім відома" .

3 серпня 1944 р. у Москві С. Миколайчик зустрівся з радянським диктатором. Він просив допомоги повсталим у Варшаві, погоджувався включити представників ППР до складу майбутнього польського уряду, провести вибори до Законодавчого сейму і схвалити нову конституцію. Натомість Й. Сталін скерував прем'єра на переговори з делегацією КРН, ПКНВ і СПП, яка теж перебувала у Москві. На переговорах, які пройшли 6-7 серпня, Б. Берут виступив як господар ситуації і погодився на включення до майбутнього уряду національної єдності, який повинен був очолити С. Миколайчик лише чотирьох міністрів з Лондона, передбачаючи для себе посаду президента. Протилежні позиції сторін не давали жодних підстав компромісу. В результаті С. Миколайчик поїхав з Москви не вирішивши жодних питань [18, с.68-74].

Гітлерівці серйозно поставилися до боротьби із повстанцями. До міста були скеровані додаткові частини СС і вермахту, чисельність яких досягала 30 тис. вояків. У боях з повстанцями взяли участь частини створеної гітлерівцями Російської визвольної національної армії (РОН під командуванням ген. Б. Камінського). Командування силами придушення повстання було доручено генералу СС Е. фон дем Баху, який отримав наказ Гітлера безжалісно придушити повстання, не рахуючись з втратами серед цивільного населення та руйнуванням міста. Гітлерівці мали величезну перевагу в озброєнні,

використовували танки, літаки, артилерію. 5 серпня 1944 р. вони розпочали наступ на район Воля. Під час здобуття повстанських барикад гітлерівці вдавалися до жорстоких методів ведення війни, використовуючи як прикриття для танків захоплене цивільне населення, проводячи масові езекуції поляків, в яких загинуло понад 40 тис. осіб, у тому числі дітей і вагітних жінок. Після здобуття районів Волі й Охоти німецькі частини, підтримувані важкою артилерією і авіацією, вдарили на Старе місто. Внаслідок систематичного обстрілу й бомбардувань історична частина міста перетворилася в руїни. 1 і 2 вересня повстанці перервали там боротьбу і перейшли каналами у Середмістя й на Жолібож. Після падіння Старого міста у запеклих боях, що тривали весь вересень, німці, попри героїзм повстанців, здобули й інші райони міста: Повісля, Чернякув і Мокотув. Коли під кінець вересня вони зайняли північний район - Жолібож, подальша боротьба стала неможливою. Ускладнювали ситуацію брак продовольства і ліків для поранених, трагічні умови життя цивільного населення і втрата надії на допомогу [8, с.534].

Західні союзники спочатку не змогли зайняти визначеної позиції стосовно повстання, дорікаючи полякам за неузгодженість їхніх дій з союзниками і, зокрема, з Москвою. Британська преса спочатку замовчувала факт повстання у Варшаві, згодом нівелювала його значення. Лише 30 серпня уряди Великобританії і США визнали АК союзною армією і розпочали допомогу Варшаві. Британська авіація розпочала польоти на Варшаву, щоб забезпечити повстанців зброєю. Однак такі авіаційні операції ускладнювала довжина траси польотів з Італії. Ті ж вантажі, які англійська та американська авіації скидали на території утримувані повстанцями, дуже часто попадали в руки ворога. Це пояснювалося тим, що з висоти 4 тис. метрів дуже складно було визначити точне місцеперебування повстанців. Крім того, нерідко зброя, яку скидали з такої висоти виявлялася пошкодженою. Сталін певний час забороняв пілотам союзників приземлятися на територіях, зайнятих Червоною армією. Лише 10 вересня під тиском В. Черчилля він погодився надати радянські бази для англійських літаків, які скидали озброєння і медикаменти повстанцям.

14 вересня Війська 1 Білоруського фронту та діючі в їх складі частини Війська Польського звільнили передмістя Варшави – Прагу. Виведені на першу лінію частини першої армії Війська Польського генерала З. Берлінга з 16 по 24 вересня намагалися допомогти повстанцям. Вони переправилися на лівий берег Вісли південніше Варшави та взяли участь в обороні Повісля й Жолібожа. Однак, не маючи досвіду боїв у місті, без артилерійської й авіаційної підтримки, зазнавши великих втрат, змушені були відступити. З 2289 солдат польської армії, що були на плацдармі, назад на східний берег вдалося переправити лише 423 [1, с.92].

Незабаром до повсталих прибули радянські зв'язкові, які повинні були керувати вогнем артилерії, радянські літаки скинули вантажі для повсталих. Так, наприклад, 16 вересня 1944 р. повстанця було доставлено 68 протитанкових гвинтівок, 439 автоматів, більше 1,5 млн. патронів різного калібру та 11 тис кг. сухарів. [1, с. 88].

Під натиском гітлерівців в середовищі повстанців спостерігалися серйозні

протириччя серед різних політичних угруповань, головним чином, серед: прибічників капітуляції; лондонців, що ратували за продовження повстання; прибічників Люблінського уряду. Великі протириччя існували й між членами Армії Людової та Армії Крайової. Останні висловлювали думку про те, що в ЧА недостатньо сил для звільнення Польщі, тому надію слід покласти лише на Англію. В останні тижні повстання суттєво змінилися і настрої населення. Однією з причин було варварське руйнування столиці та значні втрати серед мирного населення. Значна частина мешканців столиці та повстанців зрозуміли, що вони стали заручниками авантюри лондонського емігрантського уряду. Це проявлялося у відкритій критиці керівництва повстанців, невиконанні наказів АК, ігноруванні повідомлень урядової преси [1, с.106].

Врешті після зайняття гітлерівцями останнього північного району Варшави - Желібожа генерал Т. Бур-Коморовський прийняв рішення про капітуляцію повстанців, яка була підписана 2 жовтня 1944 р. Відповідно до її положень повсталі трактувались як військовополонені і скеровувались до концтаборів, цивільне населення повинно було залишити місто. Втрати повстанців були величезні: загинуло понад 17 тис. бійців та до 180 тис. цивільного населення (за іншими даними – 18 тис. бійців та 150 тис. цивільних). Гітлерівці втратили при цьому – 10 тис. вбитими і 16 тис. пораненими [8, с.535].

Після капітуляції Варшави німці продовжили руйнування будівель. У повітря було висаджено багато пам'яток культури: Королівський замок, Саський палац, частково знищено палац у Лазенках, колону Зигмунта - символ Варшави, а також численні костели. Було спалено найбільші польські бібліотеки: Національну, Публічну міста Варшави й Університетську, а також архіви. З 987 історичних будівель вціліли 64. Усього було зруйновано 42% будинків і будівель публічного вжитку [15, с.285].

8 жовтня у звільненій радянськими військами Празі було організовано багатолюдні мітинги, присвячені пам'яті загиблих у Варшаві повстанців. Виступаючи на мітингах як від організацій так і від місцевого населення засуджували лондонський уряд, що передчасно спровокував населення до повстання. У всіх костелах Праги були проведені траурні панахиди [1, с.106].

Таким чином політичні цілі організаторів не були досягнуті. Намагання продемонструвати полякам вплив лондонського уряду дорого коштувало. Окрім того, поразка повстання, величезні втрати та руйнування відбилися на психології поляків: зросли настрої розчарування у спроможності польської політичної еліти забезпечити національні права, спираючись на допомогу західних союзників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Варшавское восстание 1944: документы из рассекреченных архивов // Новая и новейшая история. – 1993. – №3. – С. 85-107.
2. Войнаровський, А. В. Опір становленню тоталітарному режиму в Польщі у 1944-1948 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 305-317.

3. Войнаровський, А. В. Особливості становлення комуністичного режиму в Польщі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія : збірник наукових праць. – Вінниця, 2007. – Вип. 12. – С. 263-268.
4. Григорчук П. С. Створення та діяльність Польської підпільної держави в роки Другої світової війни // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 110-118.
5. Даниленко, В. М. Ліквідація Польської держави та встановлення радянського режиму в західній Європі // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 111-125.
6. Дильонгова, Ганна. Історія Польщі 1795-1990. Пер. з польської М. Кірсенка. – К. : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 237 с.
7. Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши с древнейших времен до наших дней. – Варшава, 1995.
8. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
9. Зуев Ф. Г. Антифашистское Сопротивление в Польше в годы II мировой войны. М., 1988.
10. Іващук С., Горевалов С. Нариси до проблем історії Польщі (Новітній час). Листопад 1917 – травень 1945 р. – Львів, 1998.
11. Назаревич, Рышард. Варшавское восстание 1944 год. Политические аспекты. – М. : Прогресс, 1989. – 231 с.
12. НКВД и польское подполье. 1944 - 1945. По «Особым папкам» И.В.Сталина. Отв.ред. А.Ф.Носкова. – М, 1994.
13. Польша в XX веке: Очерки политической истории / Ответственный редактор А. Ф. Носкова. – М.: Издательство “Индрик”, 2012.
14. Польша. История / Е. Ключовский, Х. Лашкевич, Я. Скарбек, Р. Внук; пер. Е. Гендель, пер. А. Гиль ; Ин-т Центрально-Восточной Европы. – Люблин : 2011.
15. Польша. Нарис історії / за ред. В.Менджецького, Є.Брацисевича. – Варшава, 2015. – 366 с.
16. СССР – Польша. Механизмы подчинения. 1944-1949 гг.: Сборник документов. – М, 1995.
17. Сталин и Польша. 1943-1944 годы. Из рассекреченных документов российских архивов // Новая и новейшая история. – 2008. – № 3. – С. 104-137.
18. Советский фактор в Восточной Европе 1944-1953. Сб. док. В 2 т. Т.1. – М., 1999. – 687 с.
19. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши. – М., 2004.